

УДК 342.726-055.2:316.334.55]:340.15(477)"192/193"

DOI https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.18

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ-СЕЛЯНКИ В 1920–1930-ТІ РОКИ В УСРР

Лапченко Анастасія,

кандидат історичних наук,

асистентка кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування»

та соціально-гуманітарних дисциплін

Харківського національного технічного університету сільського господарства

імені Петра Василенка

Світова громадськість, у тому числі Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці та інші, зараховують питання про статус жінки до глобальних проблем людства. Саме тому в статті досліджено процес формування нового образу жінки, запропонованого українському суспільству панівною радянською ідеологією в 1920-ті роки. А оскільки 70% жінок на той час проживали в селі, наше дослідження присвячено саме правовому статусу жінки-селянки. Правовий, економічний та соціальний статус жінок у досліджувані роки мав ідеологічний характер, бо була потреба використання ресурсу жіноцтва в різних сферах виробництва. Але головна подія цих років – це те, що нововведення були внесені до Конституції. Конституція УСРР 1919 р. опосередковано закріпила за жінками як громадянами право обирати та бути обраними. Чітко вираженого формулювання про статеву рівність у цьому документі не зафіксовано, але при цьому наголошено на класовій пролетарській єдності. Конституція УСРР 1929 р. у ст. 66 зазначає: «Право обирати і бути обраним до рад мають, незалежно від статі, віри, раси, національності, осілості тощо, такі громадяни Української Соціалістичної Радянської Республіки, що їм до дня виборів минуло 18 років». У Конституції СРСР 1936 р. зазначено, що жінці в СРСР надаються рівні права з чоловіком у всіх сферах господарського, державного, культурного та суспільно-політичного життя. Аналогічною за змістом була Конституція УРСР 1937 р.

У сільському господарстві через нестачу чоловіків починали працювати жінки, які були вимушені навчатися чоловічим професіям (трактористки, комбайнерки, механізатори тощо). Необхідність у залученні жінок до суспільного сектора виробництва виникла за умов нестачі часу та засобів на адаптацію до традиційно чоловічих робочих місць під фізичні та психологічні особливості жінок. Через великі фізичні та психологічні навантаження, адже жінки, окрім роботи в колгоспах, мали піклуватися і про дітей, і власне хатне господарство, в жінок-селянок починалися проблеми зі здоров'ям, спостерігалось раннє старіння. Усі ці побічні явища були ніщо порівняно з завданнями партії – хто і якою ціною буде їх виконувати, зовсім не цікавило державне керівництво. Це був лише початок формування тоталітарного суспільства, але в ньому чітко прослідковується курс на одержавлення всього людського.

Ключові слова: емансипація жінок, радянська влада, гендерна політика, пропаганда, жінка-селянка.

Lapchenko Anastasiia. Legal status of a peasant woman in the 1920–1930s in the Ukrainian SSR

The world community, including the United Nations, International Labor Organization, and others, attribute questions about the provisions of a woman to global problems of mankind. That is why the article investigated the process of forming a new image of a woman proposed by Ukrainian society by the Soviet ideology in the 1920s. And since 70% of women at that time lived in the village, our research is devoted to the very legal status of a peasant woman. The legal, economic and social status of women in the investigated years had an ideological nature, since it was the need to use the resource of women in various spheres of production. But the main event of these years is that innovations were introduced into the Constitution. The Constitution of the USSR of 1919 indirectly consolidated women as citizens the right to choose and be elected. A clearly expressed formulation of sexual equality in this document is not recorded. But this emphasized class proletarian unity. The Constitution of the Ukrainian SSR in 1929 in Art. 66 notes: "The right to elect and be elected to the councils have, regardless of gender, faith, race, nationality, settlement, etc., such citizens of the Ukrainian Socialist Soviet Republic that they have been 18 years before the election day". In the Constitution of the USSR in 1936 it is noted that a woman in the USSR is provided equal to the rights with a man in all spheres of economic, state, cultural and socio-political life. Similar in content was the Constitution of the Ukrainian SSR in 1937.

In agriculture, women who were forced to study male professions (tractors, combine industry, mechanizers, etc.) have begun through the lack of men. The need to attract women to the social sector of production arose under conditions of shortage of time and means of adaptation to traditionally male jobs under the physical and psychological features of women. Because of great physical and psychological loads, because women in addition to working in collective farms were to take care of children and their own household, in women's peasants began health problems, there was an early aging. All these side effects were nothing compared to the tasks of the party – who and what price will do them at all interested in the state leadership. It was only the beginning of the formation of a totalitarian society, but it clearly follows a course for obtaining all human.

Key words: emancipation of women, Soviet power, gender politics, propaganda, a peasant woman.

Правове регулювання рівних прав та можливостей чоловіків і жінок є складником демократичної правової держави. Задля законодавчого забезпечення жінок рівними можливостями та їх залучення в державно-правові та соціальні процеси суспільства необхідно звернутися до минулого і вивчити історичні закономірності розвитку прав жінок. Саме радянська влада суттєво змінила роль жінок у суспільстві, запропонувавши власний соціально-рольовий образ жінки. У результаті саме в 1920–1930-ті роки відбулися радикальні трансформації соціального та правового статусу жінки. Цим і зумовлена актуальність теми статті.

Незважаючи на те, що проблема правового статусу сільських жінок України протягом 1920–1930-х рр. не була предметом спеціального історичного дослідження, окремі аспекти були і є цікавими для широкого кола дослідників. Так, в 1920-ті роки відбувалося лише накопичення фактичного матеріалу та загальне його осмислення. Особлива увага приділялася соціально-політичним та ідеологічним аспектам проблеми. Більшість робіт мала описовий характер, а питання жінок-селянок розглядалося лише в ракурсі колективізації. Але все ж варто виділити роботи А. Александрової [1], О. Кравченко [2], О. Шинкар [3]. Саме в цих роботах можна знайти великий масив статистичної інформації. Яскравим прикладом нового погляду на соціальні відносини між чоловіком і жінкою належить О. Коллонтай [4]. У 1930–1950-ті рр. з'являються перші узагальнюючі монографії, в яких було досліджено процеси, пов'язані зі становленням жінки як повноправного громадянина суспільства, та показано шляхи масового залучення жінок у суспільне виробництво. Це роботи О. Каліновського [5], М. Карагодської [6], К. Кірсанової [7], А. Кронова [8], Ф. Ньюриної [9], Н. Подоліної [10], Є. Серіної [11], М. Шабурової [12]. Але ці дослідження проходили під пильним наглядом радянської влади. В 1950–1980-ті рр. попередні досягнення синтезувалися. Можна виділити роботи В. Голева [13], А. Євтушенко [14], М. Куца [15] та Ф. Піджарого [16]. У сучасній Україні історики почали дослідження, які присвячені саме життєдіяльності жінок-селянок. Але не лише вітчизняні історики займаються дослідженнями теми жінок-селянок. Залучення жіноцтва до промислового виробництва та лав пролетаріату стало темою монографії американської дослідниці В.З. Голдман (Wendy Z. Goldman) [17]. Аспекти участі жіноцтва в парамілітарних структурах досліджувала російська вчена О. Ніконова [18]. Соціальні питання жіночої історії на матеріалах УРСР досліджують українські історики М. Вороніна [19] та О. Лабур [20]. Окрім того, нині увагу дослідників привертають візуальні образи жінок ранньорадянського періоду в мистецтві та пресі.

Метою статті є дослідження процесу формування нового образу жінки в сільській місцевості, який запропонувала українському суспільству радянська влада в 1920-ті роки.

Попри паростки жіночої емансипації, які з'явилися на українських землях наприкінці XIX – на початку XX ст. у міському середовищі, вони не стосувалися села. Становище жінки-селянки залишалося другорядним, хоча її фактична роль у домашньому господарстві нерідко була ключовою. Але мобілізація чоловіків до війська привела до того, що з працездатного населення у селах (як і в містах) залишилися переважно жінки. Тому на українських землях нагальним стало питання соціалізації жінок шляхом залучення їх до виробничої сфери.

Нова доба в боротьбі за рівні соціально-політичні права жінок та чоловіків починається з революційним закріпленням радянської влади в Україні. І це не просто так. Саме В.І. Леніним були розроблені ідеї повної юридичної і фактичної рівності жінок та можливості їх участі у всіх сферах суспільного життя. Про це свідчать перші законодавчі акти Радянської влади та перша конституція 1918 року [21] (Конституція УСРР 10 березня 1919 р. [22]), які спрямовані на розкріпачення жінки та утвердження її рівноправності з чоловіком. Зокрема, це право голосувати і бути обраними депутатами рад, а також декларувалися рівні права на освіту.

Для забезпечення жінок вищою освітою V Всеукраїнський з'їзд Рад 16 березня 1921 року прийняв Резолюцію про народну освіту [23, с. 177], а тижнем раніше (7 березня 1921 року) РНК УСРР підписала декрет «Про організацію робітничих факультетів» [23, с. 172]. Саме після підписання цього декрету робітничі факультети починають активно створюватися при всіх вищих навчальних закладах, особливо в Харкові, Києві та Одесі (містах із найбільшою кількістю промислових підприємств).

Усі офіційні радянські видання одноголосно стверджували, що визначальним фактором фактичної рівноправності жінки в суспільстві є емансипація. Хоча сам В.І. Ленін писав: «Для повного звільнення жінки і для дійсної рівності її з чоловіком потрібно, щоб було громадське господарство і щоб жінка брала участь у загальній продуктивній праці. Тоді жінка буде займати таке ж становище, як і чоловік» [24, с. 202]. Отже, насамперед держава була зацікавлена у використанні жіночої праці в народному господарстві задля модернізації радянської економіки та її трансформації з аграрно-індустріальної в індустріально-аграрну країну.

Механізм утвердження такої політики проходив у двох напрямках: інституціональному (боротьба з залишками українських і загальноросійських партій; становлення та функціонування радянської номенклатури) та особистісному (через маніпуляцію масовою свідомістю, створення всеохоплюючої системи агітації та пропаганди, ідеологічний контроль над суспільством, боротьбу з релігією і церквою, створення нової комуністичної інтелігенції та особистості). Важливим віддзеркаленням і засобом контролювання комуністично-більшовицької реальності була цілеспрямована робота зі створення нової радянської жінки, «трудящої жінки в класовій риторичі» [25, с. 182].

З цією метою в 1918 році був скликаний загальноросійський з'їзд жінок, за рішенням якого при ЦК партії більшовиків та в рамках парткомів на місцях стали створюватись Комісії з агітації серед жінок. За пропозицією І.Ф. Арманд, в серпні 1919 року Комісії були перетворені на самостійні відділи парткомів (жінвідділи), а сама вона була затверджена завідуючою Відділом із роботи серед жінок ЦК РКП(б). Ці відділи впродовж свого існування (1919–1930 роки) провели величезну роботу з організації, навчання, активізації жіночого населення в країні, застосовуючи різноманітні та дієві форми роботи серед жінок, зокрема, провідником партійного впливу на жіночі маси була пролетарська преса («Коммунистка», «Работница», «Крестьянка», «Комунарка України»).

Оскільки жіноча гендерна ідентичність у радянському соціумі періоду нової економічної політики конструювалася на ідеях про ідеальний образ жінки-трудівниці [25, с. 183], радянська влада створила новий зовнішній образ для пересічної радянської жінки. І це була досить скромна подoba зовнішньому вигляду чоловіка. Одяг – зручний та простого крою, волосся – коротке або сховане під хустиною, на обличчі – мінімум косметики або повна її відсутність [26, с. 143]. Намагання якимось чином себе прикрасити за допомогою косметики, складної зачіски або модного одягу засуджувалось ідеологією як дрібнобуржуазність, міщанство та обмеженість [26, с. 146]. У зразкової трудівниці та активістки просто не могло бути часу на такий дріб'язок, як підкреслення власної краси та жіночності, оскільки, за офіційною радянською ідеологією, жіночий ентузіазм мав активно експлуатуватися виключно для вирішення економічних та суспільних проблем держави.

Правовий статус жінки-селянки в 1920–1930-ті роки в УСРР неможливо вивчати окремо від життя українського села та селянства. Тому спочатку необхідні характеристика та аналіз в історичній ретроспективі соціально-економічних умов, в яких опинилося сільське населення УСРР у цей проміжок часу.

Оскільки для досягнення головної мети радянського керівництва вкрай необхідно було збільшення робочих рук на заводах і фабриках, а забезпечити необхідну кількість робочих рук на промислових підприємствах міське населення не могло, треба було змінити динаміку зростання сільського населення щодо міського. Тому з 1926 року держава посиленими темпами приймала на виробництво всіх тих, хто шукав роботу, в тому числі й селян. І вже у першому кварталі 1926 року 57,7% від загальної кількості прийнятих у промисловість робітників були вихідцями із сільської місцевості [27, с. 111]. До того ж XV з'їзд ВКП(б) (27 грудня 1927 року) визначив нову стратегію подальшого соціалістичного розвитку СРСР. Він був орієнтований на швидкий розвиток індустрії шляхом мобілізації економічних і трудових ресурсів з аграрним характером виробництва.

Як правило, проблеми колективізації зараховують до періоду, коли вона вже почалася (1928/1929 господарський рік). Насправді селян готували до колективізації заздалегідь. Саме тому Генеральна лінія ВКП(б) прибрала ринкову змичку між містом і селом. Нині українські історики наголошують на тому, що криза нової економічної політики була ретельно організована, як і сама нова економічна політика. Тому життєдіяльність як селян-чоловіків, так і селян-жінок відбувалася за чітко окресленою партією лінією. Такі нові умови жінка-селянка змогла прийняти легше, з огляду на психологічні особливості жіночої статі та соціально-економічні особливості свого доколективізаційного становища в сільському суспільстві. І, як наслідок, жінка-селянка розчинилася в колективному суспільстві.

Негативним наслідком стало те, що особисте життя і сімейні стосунки стали переглядатися партійною лінією, тобто з'явився контроль (із другої половини 20-х рр. партійно-більшовицька публіцистика активно почала закликати до контролю за приватним життям). Під тиском контролюючих органів у радянському суспільстві зникає особистість. Для села такий розвиток подій мав вкрай негативні наслідки, бо в селянському господарстві завжди була доволі сувора гендерна диференціація праці. Але в 1920-ті роки в суспільстві лунала думка, що радянська людина – це насамперед громадський діяч, для якого інтереси колективу завжди мають вище значення від особистих, а сім'я – це політичний осередок суспільства [28, с. 118]. Отже, така політика влади руйнувала не лише селянські господарства як традиційні види виробництва, а й родинні стосунки. Руйнація родини була закріплена на офіційному рівні. Так, новий Сімейний кодекс 1926 року передбачав цивільні шлюби і свободу розлучення, що, на перший погляд, давало жінкам самостійність і волю. А головне, це виглядало прогресивно, в руслі тогочасних

модернізаційних процесів. Але жахливими наслідками стали руйнація родинних взаємозв'язків, поява швидкоплинних шлюбних союзів. Окрім того, саме такому розвитку подій сприяла політика партії, спрямована на нищення церков і релігії, які теж виступали фундаторами традиційного шлюбу. Відтепер родина не визнавалася основним способом соціалізації, але при цьому зберіглася дискримінація в оплаті жіночої та чоловічої праці в сільському господарстві. При цьому жінки власними силами організовували роботу соціально-побутових закладів на селі як для себе, так і для чоловіків. Незважаючи на потрійне навантаження (хатня праця, суспільно-виробнича та громадсько-політична робота), жінки з великим ентузіазмом навчалися та оволодівали новими для села професіями.

Не заперечуючи того факту, що саме радянська влада надала свободу вибору можливостей для самореалізації жінок-селянок, зазначимо, що саме радянська влада використовувала жіночий трудовий потенціал на власний розсуд у потрібних їй напрямках та обсягах. Але при цьому статус чоловіка в родині залишався незмінним. Тому говорити про всезагальну рівність у суспільстві не можна, бо фактичної рівності в сімейних стосунках досягнуто не було. Отже, проголошена рівність між чоловіком і жінкою обернулася, по суті, використанням жіночого потенціалу у вирішенні ідеологічних і економічних завдань держави.

Цілком логічним продовженням було те, що саме жіноцтво стало основною масою і рушійною силою селянського опору радянській та колективізації. Радянська влада завжди замовчувала участь жінок у протестах, хоча в архівних документах цього періоду постійно лунають справи з назвами: «жіночі бунти», «жіночі демонстрації», «бабські волинки» тощо. Саме ГПУ зазначало, що кожен третій масовий селянський виступ був жіночим. І справа полягала не стільки в тому, що жінки були радикальними противницями колективізації, скільки в тому, що селянки сподівалися на більш поблажливе ставлення до себе з боку влади.

Майже одразу після початку селянських акцій протесту ситуація набула характеру озброєного протистояння з обох боків. Цікаво, що коли поранені жінки зверталися зі скаргами на дії міліції до центральних партійних органів, міліція всю провину за вогнепальні поранення покладала на самих селянок! Виправданням слугував вислів: «Вони самі лізли під кулі» [29, с. 455]. Взагалі в досліджуваний період склалася ситуація «молекулярної громадянської війни» [30, с. 486].

Скрутне становище жінок-селянок ще більше ускладнювалося новими партійними настановами і директивами. Наприклад, у постанові за підписами Сталіна та Молотова наказувалося два рази прополоти та підгорнути картоплю, а капусту три рази підполоти та просапати та два рази підгорнути [31, с. 72].

Внаслідок селянських виступів навесні 1930 року колгоспна система стала розпадатися. Радянською владою було прийнято рішення про вихід сумнозвісного «закону про три колоски» 1932 року. Тепер жінок відверто грабували під прикриттям «хлібозаготівлі». Радянська індустріалізація та колективізація, а особливо голодомор 1932–1933 років, привели до загибелі мільйонів людей. Щоб частково виправити ситуацію, у 1936 році було прийнято постанову ЦВК і РНК СРСР про заборону абортів. Сімейним Кодексом 1936 року аборт був заборонений [32, с. 342]. А отже, ми можемо вкотре стверджувати, що радянська влада провадила не гендерну політику, а завжди використовувала жінку задля досягнення власних завдань. Але в усьому цьому процесі був і один позитивний момент – це різке зростання кількості грамотних жінок, які на професійних курсах, у технікумах та університетах отримували освіту, здобували професійні навички [33].

Отже, на практиці в Радянському Союзі, в УСРР зокрема, «жіноче питання» не було вирішене. Завдяки соціально-економічним заходам держави жінка частково вивільнялась зі сфери особистої хатньої роботи, але при цьому таке «вивільнення» розглядалося як отримання змоги поєднувати хатню, колективну працю і суспільно-політичну діяльність. Таким чином, навантаження на жінок лише зросло.

Література:

1. Александров А. Останній рік п'ятирічки і завдання трудящої жінки. Харків : Пролетар, 1932. 56 с.
2. Кравченко Е.К. Крестьянка при советской власти. Москва : Сельколхозгиз, 1932. 72 с.
3. Шинкар О. Що дає селянці колгосп. Харків : Книгоспілка, 1930. 41 с.
4. Коллонтай О. Труд женщины в эволюции народного хозяйства. Москва : Пг., 1923. 208 с.
5. Каліновський О. Жінка за державним кермом. Київ : Вид-во ЦВК УСРР «Радянське будівництво і право», 1936.
6. Карагодская М. Индустриализация стран и задачи работниц. Харьков, 1929.
7. Кирсанова К. Полное равноправие женщин в СССР. Москва : Партиздат, 1936.
8. Кронов А. Молодым избирателям о равноправии женщин в СССР. Москва : Молодая гвардия, 1937.
9. Ньюрина Ф. Женщины в борьбе за новое общество. Харьков, 1930.

10. Подолина Н. Я гражданка Страны советов. Москва : Партиздат, 1937.
11. Серіна Є. Нові жіночі кадри для народного господарства. Харків, 1931.
12. Шабурова М. Права радянських жінок. Київ : Вид-во ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право», 1937.
13. Голев В.М. Борьба за социалистическое переустройство сельского хозяйства Подолии (1928–1933 гг.) : дис. ... к.и.н. Киев, 1958.
14. Свтушенко А. Радгоспи України за 50 років радянської влади / Матеріал на допомогу лектору. Київ : Знання, 1967.
15. Куц М.Т. Питання колгоспного будівництва на Україні (1929–1941 рр.). Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1965. 280 с.
16. Пиджарий Ф.Д. Донецкая организация КП(б)У в борьбе за коллективизацию сельского хозяйства (1929–1934 гг). Сталино : Обл.изд., 1957.
17. Голдман Венди З. Женщины у проходной. Гендерные отношения в советской индустрии (1917–1937) / пер. с англ. В.Ю. Лобовской. Москва : РОССПЭН, 2002, 358 с.
18. Никонова О. Женщины, война и «фигуры умолчания». *Неприкосновенный запас*. 2005. Вип. 2–3 (40–41). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html>
19. Вороніна М.С. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20–30 рр. ХХ ст.). *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»* / Харківський національний університет імені Г.С. Сковороди. Харків : Майдан, 2008. Вип. 33. С. 147–153.
20. Лабур О. «Нова жінка» : унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років. *Красзнавство*. 2010. Вип. 3. С. 205–213.
21. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/EText/cnst1918.htm>.
22. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0001316-19#Text>
23. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР (1917–1941 рр.). Т. 1. Київ : Держполітвидав УРСР, 1963. 770 с.
24. Ленін В.І. Про завдання жіночого робітничого руху в Радянській республіці. Повне зібрання творів. Т. 39. Київ, 1973. С. 202.
25. Земзюліна Н.І. Становлення системи захисту прав жінок у процесі їх залучення у суспільне виробництво в СРСР (1920-ті рр.). *Український селянин*. 2014. Вип. 14. С. 182–185.
26. Гусарова К. «Я никогда не увлекалась косметикой»: советский опыт искусственной красоты. *Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре*. 2007. № 4. С. 142–156.
27. Земзюліна Н.І. Шляхи залучення селянок до виробничої сфери в перші роки становлення радянської влади. *Історичні записки* : збірник наукових праць. 2009. № 24. С. 109–116.
28. Непіпенко Л.П. Гендерна ідеологія та гендерна політика в радянській політичній культурі України періоду непу. *Гілея: науковий вісник*. Історичні науки. 2019. Вип. 145. С. 116–123.
29. Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). Вінниця : Логос, 1997. 536 с.
30. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От начала до Великой Победы. Харьков : КСД, 2007. 640 с.
31. Олещко Н. Аграрна політика більшовиків. (Спроба історичного аналізу). Торонто : Наша книгозбірня, 1947. Ч. 5. 103 с.
32. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів : у 2 т. Т. 2: (лютий 1917 р. – 1996 р.) / [уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; за ред. В.Д. Гончаренка]. Київ : Ін Юре, 1997. 800 с.
33. Лапченко А.С. Аналіз участі сільського жіноцтва в промислах на Харківщині в роки непу. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 113–117.